

Mü'min olan zat, mana-yı harfiyle, yani gayra bir hâdim ve bir âlet sıfatıyla kâinata bakıyor.

İ'lem eyyühe'l-aziz! Mü'min olan zat, mana-yı harfiyle, yani gayra bir hâdim ve bir âlet sıfatıyla kâinata bakıyor. Kâfir ise mana-yı ismiyle, yani müstakil bir "ağa" nazarıyla âleme bakıyor.

Bu itibarla her bir masnuda, iki cihet vardır. Bir ciheti, kendi zat ve sıfâtından ibarettir. Diğer ciheti, Sâni'e ve esma-i hüsnadan kendisine olan tecelliyata bakar.

İkinci cihetin dairesi daha geniş ve mealce daha kâmindir. Zira bir harf, kendi zatına bir harf miktarı -o da bir vecihle- delâlet eder, kâtibine çok vecihler ile delâlet eder. Ve kâtibini, bakanlara tarif ve tavsif eder.

Kezalik kudret-i ezeli kitabından olan bir masnû, kendi nefesine kendi cirmi kadar ve bir vecihle delâlet eder. Amma Nakkaş-ı Ezelî'ye pek çok vücuhla delâlet eder. Ve kendisine tecelli eden esmadan uzun bir kasideyi inşad eder.

Kavaid-i mukarreredendir ki: "Mana-yı harfî, kasdî hükümlere mahkûm-u aleyh olamaz. Ve o mana-yı harfînin inceliklerine tetkikat yapılamaz. Fakat mana-yı ismî; sadık, kâzib her hükme mahal olur." Bu sırra binaendir ki mana-yı ismî ile kâinata bakan felasifenin kitaplarında kâinata ait hükümler, nefsü'l-emirde örümceğin nescinden zayıf ise de zahire göre daha muhkem görünüyor.

Ehl-i kelâm, felsefî meselelerde ve ulûm-u kevniyeye mana-yı harfiyle, istidlal için tebeî bir nazar ile bakıyor. Hattâ şemsin sirac olması, arzın beşik, cibalin evlad olması, ehl-i kelâmın müddealarını ispata kâfidir. Hattâ ehl-i kelâmın reyleri, hiss-i umumîye ve tearüf-ü âmme mutabık olduktan sonra, vakıa mutabık olmasa bile onların müddeasına zarar vermez ve tekzibe de müstahak olmazlar. Bunun içindir ki ehl-i kelâmın reyleri mesail-i felsefiyede edna ve zayıf görünür. Amma mesail-i İlahiyede demirden daha metindir.

i'lem eyyühe'l-aziz! Mü'min olan zat, mana-yı harfiyle, yani gayra bir hâdim ve bir âlet sıfatıyla kâinata bakıyor. Kâfir ise mana-yı ismiyle, yani müstakil bir "ağa" nazarıyla âleme bakıyor.

Burada Üstad, **mü'min ile kâfirin bakış farkını** anlatıyor. Yani aynı kâinata bakıyorlar; aynı güneşi, aynı ağacı, aynı insanı görüyorlar. Fakat **bakışa göre görülen şeyler bambaşka** oluyor.

Konuya girmeden önce Mana-yı harfî ve mana-yı ismî ne demektir onu anlayalım

Arapçada kelimeler üçe ayrılır: isim, fiil ve harf. Harf (edat), tek başına anlam taşımaz; ancak başka kelimelerle birlikte anlam kazanır ve onlara hizmet eder.

Türkçede de benzer şekilde bazı ekler bu vazifeyi görür. Mesela "Ankara'ya gittim" cümlesinde:

- "Ankara" isimdir
- "Gittim" fiildir
- "-ya" eki ise tek başına anlam taşımaz, sadece yön bildirir

Sonuç: Harf, kendi başına anlamlı değil; başkasına hizmet ederek anlam kazanan bir unsurdur.

İşte Üstad Bediüzzaman, bu dil kaidesinden hareketle der ki:

Mana-yı harfîyle bakmak: Bir harf gibi, varlıkların kendine ait bağımsız bir manası olmadığı; sadece Allah'a bakan bir anlam taşıdığını kabul etmektir. Mahlukata kendileri adına değil yaratıcıları adına bakmak demektir.

Mana-yı ismiyle bakmak: Yani varlıkları **kendi başına bağımsız, müstakil, sanki kendi kendine ayakta duran bir "ağa"** gibi görür. Onların Allah'a işaret eden yönünü görmez veya görmek istemez. Her şeye **kendi namına, kendi hesabına, müstakil bir varlık gibi** bakmaktır.

Şimdi bu iki bakış farkına misaller verelim.

Mana-yı harfîyle bakış

Mana-yı harfî, bir şeye kendisi hesabına değil, başkası hesabına bakmaktır.

Yani:

- Güneşe bakarsın, "Ne parlak bir cisim" deyip kalmazsın.
- Dersin ki: "Bu ışık, Allah'ın **Nur** ismine işaret ediyor."

- Bir çiçeğe bakarsın, “Ne güzel olmuş” deyip geçmezsin.
- Dersin ki: “Bu güzellik, Allah’ın **Cemîl** ismini gösteriyor.”
- Bir rızka bakarsın, “Tabiat yapmış” demezsin.
- Dersin ki: “Bu, **Rezzâk** olan Allah’ın ikramıdır.”

Yani varlık, aynadır; sen aynaya değil, **aynadaki tecelliye** bakarsın.

“Hâdim ve âlet” ne demek?

“Mü’min olan zat, mana-yı harfiyle, yani gayra bir hâdim ve bir âlet sıfatıyla kâinata bakıyor.”

Burada kastedilen şu: Kâinattaki her şey:

- Allah’ın isimlerini tanıtan bir **hâdimdir**
- Allah’ın kudretini gösteren bir **alettir**
- Allah’ın varlığını anlatan bir **delildir**
- Allah’ın sanatını sergileyen bir **aynadır**

Mesela: **Bal arısı** kendi namına bakılırsa küçük bir böcek. Ama mana-yı harfiyle bakılırsa: İlhamı, nizamı, petek geometrisi, bal yapması ile Allah’ın **Hakîm, Alîm, Rezzâk** isimlerine hizmet eden bir memur.

İnsan gözü kendi namına bakılırsa biyolojik organ. Ama mana-yı harfiyle bakılırsa: görme fiiliyle Allah’ın **Basîr** ismine işaret eden harika bir ayet.

Anne şefkati kendi namına bakılırsa hormonal veya duygusal süreç. Ama mana-yı harfiyle bakılırsa: Allah’ın rahmetinin yeryüzündeki parlak bir tecellisi.

Mana-yı ismiyle bakış

Mana-yı ismî ise, bir şeye **kendi namına, kendi hesabına, müstakil bir varlık gibi** bakmaktır.

Yani kişi der ki:

- Güneş ışık veriyor.
- Tabiat üretiyor.
- Sebepler yapıyor.
- Canlılar kendi mekanizmasıyla oluşuyor.
- Kâinat kendi kanunlarıyla dönüyor.

Burada varlıklar, Allah’a bakan birer ayet değil; sanki **kendi kendine iş gören bağımsız efendiler** gibi görülüyor.

Üstadın “**müstakil bir ağa nazarıyla**” demesi çok manidar. Çünkü “ağa”, kendisi için

çalışan, kendi adına hükmeden, başkasına bağlı olmayan gibi algılanır. Kâfir de varlığa böyle bakıyor: “Bu şey var; gücü kendinden; işi kendinden; kıymeti kendinden.” Halbuki hakikatte hiçbir şey böyle değildir.

“Ağa nazarı” müthiş bir teşhistir

Üstad burada kâfirin bakışını sadece “yanlış” demiyor; çok veciz şekilde teşhis ediyor:

“Müstakil bir ağa nazarıyla...” Yani kâfir, eşyaya olması gerekenden fazla pay veriyor. Kul olanı efendi yapıyor. Memur olanı malik görüyor. Mahlûku müstakil sanıyor.

Bu bakışın neticesinde: sebepler putlaşır, tabiat tanrılaşır, tesadüf ilahlaştırılır, maddeye ulûhiyet verilir.

Mü'minin bakışı neden doğrudur?

Çünkü kâinatta hiçbir şey müstakil değil. Bir elma düşün:

- Ağaca bağlı
- Ağaç toprağa bağlı
- Toprak suya, havaya, güneşe bağlı
- Bunların hepsi ölçüyle, hikmetle, nizamla çalışıyor

Şimdi böyle bir şey nasıl bağımsız olsun? Demek ki elma, kendi başına “ben oldum” diyemez. O ancak bir **mektup**, bir **mühür**, bir **sanat eseri** olabilir. Mü'min de bunu görür. “Bu elma bana Allah'ın rahmetini, hikmetini, rızıkını anlatıyor” der. Yani mü'min, eşyayı **eşya olarak görmez sadece**; eşyanın arkasındaki **faili, sanatkârı, Rabbi** görür.

Kâfirin bakışı neden yanlıştır?

Çünkü varlığa hak etmediği bir makam verir. Bir memuru padişah zannetmek gibi...

Mesela bir saraya gelen hediyeleri kapıdaki görevli dağıtsa, sen de: “Ne cömert adam bu kapıcı!” desen, hata etmiş olursun. Çünkü kapıcı veren değil, dağıtandır.

Aynen öyle de:

- Güneş ısıyı dağıtır ama yaratmaz
- Bulut suyu taşır ama icad etmez
- Toprak bitkiyi çıkarır gibi görünür ama yoktan yapamaz
- Sebepler perdedir; hakiki tesir sahibi değildir

Kâfir ise perdeye takılır, perde arkasındaki kudreti göremez. Yani **hizmetkârı efendi zanneder**.

Bu bakış insanı nasıl değiştirir?

Mana-yı harfî ile bakan mü'min, kâinata Allah hesabına bakar; nimette Mün'im'i, sanatta Sâni'i, rahmette Rahman'ı, intizamda Hakîm'i görür. Bu bakış onun kalbinde tefekkür, muhabbet, hayret, şükür ve ubudiyet doğurur. Çünkü onun nazarında varlıklar bağımsız efendiler değil, Allah'ın isimlerini gösteren birer memur ve ayettir.

Mana-yı ismî ile bakan kâfir ise eşyayı kendi namına değerlendirir; sebepleri büyütür, gafleti artırır ve kalbini boğar. Bu bakışta âlem; parlak ama boş, süslü ama sahipsiz, hareketli ama anlamsız görünür. Bu yüzden mü'min "Bu ne?"den önce "Bu kimi gösteriyor?" derken, kâfir sadece "Bu nedir, nasıl çalışır?"da kalır.

Özetle, mana-yı harfî eşyayı Allah'a bakan yönüyle okumak; mana-yı ismî ise eşyayı Allah'tan koparıp kendi hesabına değerlendirmektir.

Bu itibarla her bir masnuda, iki cihet vardır. Bir ciheti, kendi zat ve sıfâtından ibarettir. Diğer ciheti, Sâni'e ve esma-i hüsnadan kendisine olan tecelliyata bakar.

Gözümüzün önündeki gerçeklerden yola çıkarak bu iki bakış açısını kıyaslayalım:

1. "DNA" Kitabına Bakış

Hücremizin çekirdeğinde devasa bir bilgi kütüphanesi var.

- **Kâfir der ki:** "Bunlar sadece moleküler dizilimlerdir. Milyarlarca yıl içinde nükleotitler rastgele yan yana gelmiş, deneme yanılma yoluyla bu karmaşık zinciri oluşturmuştur. Akıllı bir tasarımcıya gerek yok, kimya bunu açıklar."
- **Mü'min der ki:** "Tek bir hücrenin içine 3 milyar harflik bir ansiklopedi sığdırılmış. Bu kodlarda, tırnağımdan göz rengime kadar her şeyi planlanmış. Bu eser; her şeyi her an bilen **el-Alîm**, her şeyi bir ölçü ve planla takdir eden **el-Mukaddir** ve bu muazzam bilgiyi o daracık yere yazan **el-Hakim, el Hafiz** isimlerini ilan eder. Yazılım varsa, yazılımcı vardır der onun isimlerine kapı açar."

2. "Göz" Sanatına Bakış

Göz, binlerce farklı parçanın (mercek, retina, sinirler) aynı anda ve tam uyumla çalışması gereken bir cihazdır.

- **Kâfir der ki:** "Göz, ışığa duyarlı bir noktanın milyonlarca yılda mutasyonlarla evrilmesinden ibarettir. Işığa tepki veren hücreler zamanla bu şekli almıştır; arkasında bir irade aramaya gerek yoktur."

- **Mü'min der ki:** “Güneşin ışığını bilmeyen, ışığın optik kanunlarından haberi olmayan biri gözü yapamaz. Gözü yaratan kimse, güneşi yaratan da odur. Bu, ilahi bir ihsandır.” Gözdeki bu sanat; her şeyi hakkıyla gören **el-Basîr**, her şeyi mükemmel bir sanatla inşa eden **es-Sâni'** ve kullarına görme cihazını hediye eden **el-Vehhâb** isimlerini tecelli ettirir.

3. “Arı” Fabrikasına Bakış

Bir arı, geometri uzmanı gibi petek örür ve kimya mühendisi gibi şifa kaynağı bal üretir.

- **Kâfir der ki:** “Arı, hayatta kalma içgüdüleriyle hareket eden bir böcektir. Peteklerin altıgen olması sadece alan tasarrufu içindir, doğa bunu zorunlu kılmıştır. Bal ise sadece arının kışlık yiyecek artığıdır.”
- **Mü'min der ki:** “Kendi boyundan büyük işler yapan bu küçük mahluk, ‘Vahy-i İlahî’ ile hareket ediyor. O bir memurdur; bizlere o tatlı balı bir ikram olarak sunması için sevk ediliyor.” Bu durum; bütün rızıkları gönderen **er-Rezzâk**, kullarına en ince ve zarif yollarla lütufta bulunan **el-Latîf** ve arıya bu sanatı ilham eden **el-Mürebbi el-Mülakkin** isimlerini gösterir. Bal, arının mahareti değil, Rahmet’in bir ikramıdır.”

4. “Dünya” Gemisine Bakış

Dünya, uzay boşluğunda saatte **107.000 km** hızla dönerek ilerliyor ama içindekiler sarsılmıyor.

- **Kâfir der ki:** “Kütleçekim yasası gereği Dünya güneşin etrafında dönüyor. Atmosfer basıncı sayesinde savrulmuyoruz. Her şey fizik kurallarının soğuk ve ruhsuz bir sonucudur.”
- **Mü'min der ki:** “İçinde rızıkların istiflendiği, her mevsimde taze meyvelerin (erzakın) hazırlandığı bir gemidir bu. Rezzak-ı Zülcelal, bizi bu uzay denizinde selametle gezdiriyor.” Bu muazzam seyahat; kâinatı ayakta tutan ve her şeyi düzende tutan **el-Kayyûm**, her canlıyı tehlikelerden koruyup gözeten **el-Hafiz** ve her mevsim soframızı taze meyvelerle donatan **el-Kerîm** isimlerini parlatır. Dünya başıboş bir küre değil, emre itaat eden bir sefinedir.”

Bir Mümin İçin Kâinatın Okunuşu:

Mümin, “**Bismillah**” anahtarıyla kâinat kitabını açtığı anda;

1. **Güneş'i** bir lamba,
2. **Ay'ı** bir takvim ve gece lambası,
3. **Bulutları** bir sünger,
4. **Toprağı** bir sofrası,
5. **Mevsimleri** ise bu büyük kitabın sayfaları olarak okur.

Sonuç: Kâfir için “sebepe”, sonucun yaratıcısıdır (Mürekkep yazıyı yazar der). Mümin için ise “sebepe”, sadece Allah’ın icraatını perdelediği bir örtüdür (Mürekkep sadece Katib’in elindeki bir alettir).

İkinci cihetin dairesi daha geniş ve mealce daha kâmindir. Zira bir harf, kendi zatına bir harf miktarı -o da bir vecihle- delâlet eder, kâtibine çok vecihler ile delâlet eder. Ve kâtibini, bakanlara tarif ve tavsif eder.

Bir harf düşün. Mesela “A” harfi.

Bu harf kendi başına bakıldığında sadece bir şekildir. Sana çok sınırlı bir şey söyler: “Ben bir harfim.” Hepsi bu...

Ama bir kitabın içinde o harfe baktığında, artık o harf sana sadece kendini değil, **yazarı** gösterir. Çünkü o harf: bir ilimle yazılmıştır, bir iradeyle seçilmiştir, bir maksatla yerleştirilmiştir

Yani o küçük harf, kendinden kat kat büyük bir manaya açılır: **kâtibini tanıtır.**

Şimdi bunu kâinata uygulayalım

1. Çiçek misali

Bir çiçeğe iki türlü bakılır: **Mana-yı ismî ile:** Renkli bir bitki, fotosentez yapıyor, hücrelerden oluşmuş. Yani sadece **kendi zatı anlatılır.**

Ama aynı çiçeğe bu manayı harfiyle bakıldığında, ondaki güzellik **Cemîl**, ölçü ve düzen **Hakîm**, ince sanat **Latîf**, şekil verme **Musavvir**, yoktan yaratılışı **Hâlık**, hayat taşıması **Hayy**, rızık oluşu **Rezzâk** ve insana sunulması **Kerîm** isimlerini gösterir. Artık o çiçek, tek bir manaya sıkışmış bir bitki değil; birçok ilahî ismin birlikte tecelli ettiği canlı bir mektup olur.

2. Güneş misali

Mana-yı ismî ile: Büyük bir gaz kütlesi, ısı ve ışık yayıyor. Sadece fiziksel bir anlatım vardır.

Güneşe mana-yı harfî ile bakıldığında, sadece bir yıldız olmadığı görülür. Onun ışık ve ısıyı kesintisiz vermesi **Nur**, **Rahmân**, **Rahim**, **Kerim**, hayatı ayakta tutması **Kayyûm**, muazzam dengesi **Âdil**, **Hakîm**, sürekli faaliyeti **Kadir** ve hiçbir aksama olmadan görevini sürdürmesi **Müdebbir**, **Mürebbi** isimlerini gösterir. Böylece güneş, basit bir gök cismi olmaktan çıkar, pek çok ismi birlikte ilan eden bir vazifeli hâline gelir.

3. İnsan yüzü misali

Mana-yı ismî ile: İki göz, bir burun, bir ağızdan oluşan genetik bir yapıdır der. Bazılarına göre konuşan bazılarına göre yürüyen bir hayvandır. Sadece biyolojik açıklama vardır.

İnsan yüzüne mana-yı harfî ile bakıldığında da aynı genişlik görülür. Her yüzün eşsiz olması **Alîm**, hiçbirinin karışmaması **Vahid, Ehad, Ferd isimlerine**, her birine özel şekil verilmesi **Musavvir**, hikmetli farklılıklar **Hakîm**, canlılık ve idrak **Hayy**, bütün bu sistemin kurulması ise **Bâri** ve **Hâlık** isimlerini gösterir. Böylece insan yüzü, sadece biyolojik bir yapı değil; birçok ilahî ismin birlikte okunduğu canlı bir ayet olur.

Netice olarak mana-yı harfî ile bakış, eşyayı tek bir manaya hapsedmez; aksine her bir varlığı, Allah'ın pek çok ismini birlikte gösteren geniş ve derin bir mana alanına dönüştürür. Bu yüzden aynı varlık, bu nazarla bakıldığında küçük ve sınırlı olmaktan çıkar; çok yönlü, zengin ve sonsuz manalar taşıyan bir delil hâline gelir.

Kezalik kudret-i ezeli kitabından olan bir masnû, kendi nefesine kendi cirmi kadar ve bir vecihle delâlet eder. Amma Nakkaş-ı Ezelî'ye pek çok vücuhla delâlet eder. Ve kendisine tecelli eden esmadan uzun bir kasideyi inşad eder.

Bir kelebeğe mana-yı ismî ile bakıldığında, sadece küçük bir canlı, narin kanatlı bir böcek olarak görülür; ömrü kısa, yapısı basit, hareketi hafif bir varlık... Kendi cirmi kadar bir mana taşır ve o kadar konuşur. Fakat mana-yı harfî ile bakıldığında, o küçücük kelebek birdenbire büyür; Nakkaş-ı Ezelî'ye bakan sayısız pencere açar ve üzerinde tecelli eden esmâ ile uzun bir kaside okumaya başlar.

O kelebeğin yaratılması → **el-Hâlık**

Yoktan çıkarılması → **el-Mucid, el-Mubdi, el-Fatır**

En güzel surette şekillendirilmesi → **el-Musavvir**

İnce ve zarif yaratılışı → **el-Latîf**

Her şeyin yerli yerinde olması → **el-Hakîm, En-Nezzam**

Kusursuz ölçüyle takdir edilmesi → **el-Mukaddir**

İlimle kuşatılması → **el-Alîm**

Her bir detayın bilinmesi → **el-Habîr**

Bütün bunların irade ile olması → **el-Mürîd**

Hayat verilmesi → **el-Muhyî**

Hayatının devam ettirilmesi → **el-Kayyûm**

Rızkının verilmesi → **er-Rezzâk**

İhtiyaçlarının karşılanması → **el-Kerîm, er-Rahmân**

Şefkatle korunması → **er-Rahîm**

Sanatındaki güzellik → **el-Cemîl**

Süslenmesi → **el-Müzeyyin**

Renklerin verilmesi → **el-Mülevvin**

Eşsiz oluşu → **el-Ferd**

Benzersizliđi → **el-Ehad**
Tek bir kanunda yürütülmesi → **el-Vâhid**
Düzenli hareketi → **el-Müdebbir**
Uçuşundaki denge → **el-Adl**
İnceliğine rağmen dayanıklılığı → **el-Metîn**
Ona yol gösterilmesi → **el-Hâdî el Mülakkin**
Yaratılışındaki başlangıç → **el-Evvel**
Devamı → **el-Âhir**
Her an gözetilmesi → **er-Rakîb**
Her hâlinin görülmesi → **el-Basîr**
İşitilmesi → **es-Semî'**
Lütufla muamele edilmesi → **el-Latîf** (ikinci bir cihetle)
İhsan edilmesi → **el-Muhsin**
Güzelliđinin sevilmesi → **el-Vedûd**
Ona verilen sanat değeri → **es-Sani**
Kudret tecellisi → **el-Kadir, el- Muktedir**
Tasarrufu → **el-Mâlik**
Hükmü → **el-Hâkim**
Zamanla değışimi (tırtıldan kelebeğe dönüşmesi) → **el-Muhavvil**
Yeniden şekillendirilmesi → **el-Muîd**
Sanatının açığa çıkarılması → **ez-Zâhir**
İç yapısındaki sırlar → **el-Bâtın**
Her an ayakta tutulması → **el-Kayyûm**
Varlığının devamı → **el-Bâkî**

Artık o kelebek sadece bir böcek değildir. Her kanadı, her rengi, her hareketiyle onlarca ismi birlikte okuyan bir kasideye dönüşür. Küçücük cirmiyile sınırlı kalmaz; kendisine bakarı, kendisinden sonsuz bir Zât'a götüreren bir ayet hâline gelir.

Kavaid-i mukarreredendir ki: "Mana-yı harfî, kasdî hükümlere mahkûm-u aleyh olamaz. Ve o mana-yı harfînin inceliklerine tetkikat yapılamaz. Fakat mana-yı ismî; sadık, kâzib her hükme mahal olur."

"-dan" ve "-ya" gibi ekler tek başına anlam taşımaz; sadece başka bir kelimenin manasını gösterir. Bu yüzden mânâ-yı harfî hakkında doğru-yanlış hükmü verilemez, çünkü ortada bağımsız bir mana yoktur. Buna karşılık isim ve filler müstakildir; bu yüzden onlar hakkında hüküm verilebilir.

Aynen bunun gibi, kâinattaki her mahlûk da bir harf gibidir. Kendini anlatmaz, Yaraticısını

gösterir. Bu sebeple mahlûkata “yaptı, etti” denmez; çünkü onlar fail değil, sadece gösteren ve vesile olan varlıklardır. Asıl mana, Allah’ın isim ve sıfatlarına aittir.

Mana-yı harfî ile bakıldığında eşya maksat değil, bir delil olur; “Bu nedir?” değil, “Bu kimi gösteriyor?” denir. Çiçek El-Cemîl ismini, güneş En-Nur ismini, göz El- Basîr ismini gösterir. Bu bakışta eşya hakkında hüküm verilmez; çünkü o sadece işarettir. Bu yüzden denilmiştir ki: **“Mana-yı harfî, kasdî hükümlere mahkûm-u aleyh olamaz; inceliklerine tetkikat yapılamaz.”**

Mana-yı ismî ile bakıldığında ise eşya doğrudan incelenir; “Bu nedir, nasıl çalışır?” soruları sorulur ve hakkında hükümler verilir. Bu bakışta doğru da yanlış da mümkündür. Bu yüzden denilmiştir ki: **“Mana-yı ismî; sadık, kâzib her hükme mahal olur.”**

1. Kaidenin kendisi ne diyor?

“Mana-yı harfî, kasdî hükümlere mahal olmaz; incelikleri araştırılmaz.”

Yani: Mana-yı harfî ile bakılan bir şey hakkında “şudur, böyledir, şöyle çalışır” diye **esaslı hükümler verilmez**. Çünkü o bakışta maksat eşyanın kendisi değil, **gösterdiği Zât’tır (Allah’tır)**.

“Hüküm verilemez” ne demek?

Buradaki ifade **“hiçbir şey söylenemez”** demek değildir. Asıl manası şudur: **Eşyanın kendisi hakkında, bağımsız ve kesin hükümler verilemez**. Çünkü mana-yı harfîde eşya: **maksat değildir, araçtır, işaret edendir**

Mana-yı ismî (hüküm verilir)

“Bu çiçek kırmızıdır.” “Şu canlı şu sistemle oluşur.” “Güneş şu şekilde çalışır.” Burada eşya **inceleme konusu** olduğu için hüküm verirsin.

Mana-yı harfî (hüküm verilmez)

Bu çiçek Allah’ın Cemîl ismini gösterir. Bu düzen bir Hakîm’i gösterir. Bu sistem bir Kadir’i gösterir. Burada çiçeğin kendisi hakkında değil, **gösterdiği hakkında konuşursun**.

Çünkü: Mana-yı harfîde sen: çiçeği analiz etmiyorsun, güneşi çözmüyorsun, insanı parçalamıyorsun. Sadece diyorsun ki: **“Bu neyi gösteriyor?”**

Mana-yı ismî ile bakarsan: Doğru da konuşabilirsin, yanlış da konuşabilirsin, detaylı analiz de yapabilirsin, hatta hata da edebilirsin. Çünkü burada eşya **bizzat inceleme konusu** yapılır.

Mana-yı harfî: Bir aynaya bakıyorsun:

- “Bu ayna kimi gösteriyor?” dersin

- Aynanın camını, kalınlığını, kimyasını kurcalamazsın

Amaç: **Görüneni (yani sahibini) anlamak**

Mana-yı ismî: Aynaya bakıyorsun:

Cam kaç mm? Işığı nasıl yansıtıyor? Hangi maddeden yapılmış? Amaç: **Aynanın kendisini çözmek.**

Bir ok düşün: Okun kendisine bakarsan: uzunluğu ne kadar, malzemesi ne, ağırlığı ne?

Bu **mana-yı ismî** → hüküm verirsin

Ama ok bir yeri gösteriyorsa: Sen okun ucuna değil, **gösterdiği yere bakarsın.** O zaman: okun boyu kaç cm → önemsiz. rengi ne → önemsiz.

Çünkü maksat o değil. İşte bu **mana-yı harfî.** Mana-yı harfîde eşya hakkında konuşulmaz; eşya üzerinden konuşulur.

“İncelikleri araştıramaz” ne demek?

Yani: atom yapısı, fizik kanunları, biyolojik detaylar. Bunlar mana-yı harfînin konusu değildir

Çünkü bunlar: **eşyanın kendisine aittir.** yani mana-yı ismî alanıdır.

- **Mana-yı harfî:** Eşyaya hüküm vermez → onu delil yapar
- **Mana-yı ismî:** Eşyayı inceler → hüküm verir

“Hüküm verilemez” demek: Eşyayı bağımsız bir konu yapamazsın; onu sadece Allah’a götüren bir işaret olarak kullanırsın demektir.

Bu sırra binaendir ki mana-yı ismî ile kâinata bakan felasifenin kitaplarında kâinata ait hükümler, nefsü'l-emirde örümceğin nescinden zayıf ise de zahire göre daha muhkem görünüyor.

Felsefeci mana-yı ismî ile baktığı için eşyayı **bağımsız kabul eder** ve onun hakkında sistem kurar. Bu sistem dışarıdan bakınca çok düzgün görünür; ama temelde “fail kim?” sorusunu yanlış cevapladığı için aslında zayıftır.

Kâinata mana-yı ismî ile bakan felsefeci, eşyayı bağımsız kabul eder ve “Bu nedir, nasıl çalışır?” sorularıyla sistem kurar. Yağmurda buharlaşma-yoğunlaşma zincirini, insanda DNA ve hücre düzenini, ağaçta tohum-toprak-güneş ilişkisini anlatır. Bu anlatımlar dışarıdan bakıldığında düzenli, mantıklı ve güçlü görünür; fakat eşyanın arkasındaki gerçek faili gözden kaçırdığı için temelde zayıf kalır. Çünkü sebeplere hakikî tesir verilmiştir. Bu bakışta doğru da

söylenbilir, yanlış da; zira eşya doğrudan inceleme konusudur. Bu yüzden denilmiştir ki: **“Fakat mana-yı ismî; sadık, kâzib her hükme mahal olur.”**

Mana-yı harfî ile bakıldığında ise eşya maksat değil, bir delil ve işaret olur. Artık yağmur süreci, insanın yaratılışı veya ağacın büyümesi kendi başına açıklanmaz; bunların arkasında bir Kudret, bir İlim ve bir İrade okunur. Yani eşya incelenmek için değil, gösterdiği hakikate ulaşmak için ele alınır. Bu bakışta eşya hakkında bağımsız hükümler verilmez; çünkü o, sadece başka bir manaya işaret eden bir vasıta. Bu sebeple denilmiştir ki: **“Mana-yı harfî, kasdî hükümlere mahkûm-u aleyh olamaz. Ve o mana-yı harfînin inceliklerine tetkikat yapılamaz.”**

Netice olarak, mana-yı ismî eşyayı merkeze alır ve hüküm verir; mana-yı harfî ise eşyayı aşar, onu bir ayet ve delil yaparak Allah’a ulaştırır. Bu yüzden felsefenin hükümleri zahirde güçlü görünse de hakikatte zayıf kalırken, mana-yı harfî ile kurulan bakış doğrudan hakikate temas ettiği için daha sağlam ve derindir.

Ehl-i kelâm, felsefî meselelerde ve ulûm-u kevnîyeye mana-yı harfiyle, istidlal için tebeî bir nazar ile bakıyor. Hattâ şemsin sirac olması, arzın beşik, cibalin evlad olması, ehl-i kelâmın müddealarını ispata kâfidir. Hattâ ehl-i kelâmın reyleri, hiss-i umumîye ve tearûf-ü âmme mutabık olduktan sonra, vakıa mutabık olmasa bile onların müddeasına zarar vermez ve tekzibe de müstahak olmazlar. Bunun içindir ki ehl-i kelâmın reyleri mesail-i felsefiyede edna ve zayıf görünür. Amma mesail-i İlahiyede demirden daha metindir.

Ehl-i kelâm, kâinata mana-yı harfî ile bakar; yani eşyayı maksat yapmaz, onu sadece Allah’ı ispat eden bir delil olarak kullanır. Bu yüzden felsefî detaylara girmez; güneşin bir lamba (sirac), dünyanın bir beşik, dağların birer kazık gibi olması onların davasını ispat için yeterlidir. Çünkü onların hedefi eşyanın nasıl çalıştığını çözmek değil, bu düzenin bir yaratıcısı olduğunu göstermektir.

Mesela **güneş için “bir lambadır (sirac)” der;** burada maksadı güneşin içindeki füzyonu anlatmak değil, bu kadar düzenli ışığın bir vereni olduğunu göstermektir. Biri çıkıp “Güneş gaz kütesidir, içinde füzyon var” dese, kelâmcı bunu inkâr etmez; fakat der ki: “Bu detay doğru olabilir ama benim davam değişmez; bu sistemi kuran bir Kudret vardır.” Yani detay değişse bile sonuç bozulmaz.

Aynı şekilde **dünya için “bir beşik” der;** yani insan hayatına uygun, dengeli ve yaşanabilir bir şekilde hazırlanmıştır. Bilim dünyanın döndüğünü, yerçekimi ve atmosfer gibi sistemleri anlatır; fakat bunlar değişse bile kelâmcı yine şu sonuca gider: “Bu düzen kendi kendine

olmaz.”

Dağlar için de “kazık gibidir (evlad)” der; yani yeryüzünde bir denge unsuru olduğunu ifade eder. Bilim farklı açıklamalar getirirse de kelâmcının asıl vurgusu değişmez: Bu kadar hikmetli bir yerleşim tesadüf olamaz.

İşte kelâmcı için önemli olan, detayların doğruluğu değil, şu hakikatin sabit kalmasıdır: Bu düzen bir Yaratıcıyı gösterir.

Netice olarak ehl-i kelâm eşyayı delil yapar; detayda hata olsa bile bu onların davasına zarar vermez, çünkü hedefleri Allah’ı ispat etmektir. Felsefeci ise eşyayı inceler, detayda güçlü görünür; fakat çoğu zaman faili kaybettiği için hakikatte zayıf kalır.

Bu sebeple ehl-i kelâmın görüşleri, insanların genel kabulüne uygun olduktan sonra, bilimsel olarak tam isabetli olmasa bile davalarına zarar vermez. Zira onlar eşyanın kendisini değil, onun gösterdiği hakikati esas alırlar. Bu yüzden felsefî ve kevnî meselelerde zayıf ve basit görünürler; fakat Allah’a dair meselelerde, yani mesâil-i İlâhiyede, doğrudan hakikate dayandıkları için son derece sağlam ve metindirler.